

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ"
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛАБОРАТОРІЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НАВЧАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Сергій Терно

ПРОБЛЕМНІ ЗАДАЧІ З ІСТОРІЇ ДЛЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

(дидактичний посібник для учнів 10-11 класів)

СХВАЛЕНО МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

“Просвіта”
Запоріжжя
2008

УДК: 372.894 (075.3)

ББК: Т 3(0)я72

Т 353

Схвалено для використання у навчально-виховному процесі комісією суспільствознавчих дисциплін (секція "Історія") Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 5 від 14.12.2007 р.)

Рецензенти: Бочелюк В. Й., завідувач кафедри практичної психології Гуманітарного університету "Запорізький інститут державного і муніципального управління", доктор психологічних наук, професор;

Булда А. А., завідувач кафедри методики викладання соціально-гуманітарних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), доктор педагогічних наук, професор;

Коган З. Б., вчитель-методист гімназії № 50 м. Запоріжжя, керівник методичного об'єднання вчителів історії і права Ленінського району м. Запоріжжя, вчитель вищої категорії;

Турченко Ф. Г., проректор, завідувач кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор.

Автор: Терно Сергій Олександрович – завідувач лабораторії інтерактивних технологій навчання гуманітарних дисциплін, доцент кафедри історії України Запорізького національного університету, кандидат педагогічних наук.

Терно С.О.

Т 353 Проблемні задачі з історії для старшокласників: Дидактичний посібник для учнів 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закл. – Вид. 2-е, доопр. та допов. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – 32 с.

ISBN 978-966-653-201-8

Даний посібник містить систему проблемних задач з курсу всесвітньої історії та історії України для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Відповідно до чинної програми Міністерства освіти і науки України представлені задачі з історії ХХ-ХХІ ст., а також інформація про принципи, методи та стратегії розв'язання проблемних задач. Запропонована система роботи сприятиме активізації пізнавальної діяльності школярів та розвитку критичного мислення.

УДК: 372.894 (075.3)

ББК: Т 3(0)я72

ISBN 978-966-653-201-8

© С.О.Терно, 2008

© «Просвіта», 2008

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Загальна стратегія розв’язання проблемних задач з історії	7
Розділ 2. Методи та засоби розв’язання історичних задач	8
Розділ 3. Правила логічного мислення та доказ	15
Розділ 4. Проблемні задачі – 10 клас	21
<i>Всесвітня історія. Новітній період (1914–1939)</i>	21
Тема 1. Перша світова війна (1914–1918).....	21
Тема 2. Облаштування повоєнного світу.....	21
Тема 3. Західні демократії.....	21
Тема 4. Тоталітарні та диктаторські режими.....	22
Тема 5. Країни Центральної і Східної Європи.....	22
Тема 6. Країни Азії, Африки та Латинської Америки.....	22
Тема 7. Розвиток культури.....	22
Тема 8. Міжнародні відносини.....	23
<i>Новітня історія України (1914–1939)</i>	23
Тема 1. Україна в Першій світовій війні.....	23
Тема 2. Українська революція.....	23
Тема 3. Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918–1920).....	23
Тема 4. Українська РСР в умовах нової економічної політики (1921–1928).....	24
Тема 5. Радянська модернізація України (1929–1938).....	24
Тема 6. Західноукраїнські землі в 1921–1938 рр.....	24
Розділ 5. Проблемні задачі – 11 клас	25
<i>Всесвітня історія (1939–2006)</i>	25
Тема 1. Друга світова війна (1939–1945).....	25
Тема 2. США і Канада.....	25
Тема 3. Країни Західної Європи.....	25
Тема 4. СРСР. Відновлені та нові незалежні держави.....	26
Тема 5. Країни Центральної та Східної Європи.....	26
Тема 6. Країни Азії, Африки та Латинської Америки.....	26
Тема 7. Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.....	27
Тема 8. Культура країн зарубіжного світу у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.....	27
<i>Новітня історія України (1939 – кінець 90-х років)</i>	27
Тема 1. Україна під час Другої світової війни (1939–1945).....	27
Тема 2. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х років.....	27
Тема 3. Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.).....	28
Тема 4. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років).....	28
Тема 5. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України.....	28
Тема 6. Україна в умовах незалежності.....	28
Післямова	29
Список рекомендованої літератури	30

Передмова

Завдання цього видання – ввести читача, учня старших класів, у світ критичного мислення. *Критичне мислення – це наукове мислення, суть якого полягає у прийнятті ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з якою ми це робимо.*

Критичне мислення означає не негативність суджень або критику, а зважений розгляд різноманітних підходів до проблеми, щоб приймати обґрунтовані судження та рішення щодо неї. Критично мисляча людина нічого не сприймає на віру. Отже, критичне мислення – це здібність і устремління оцінювати різні твердження та робити об'єктивні судження на основі добре обґрунтованих доказів. Мета критичного мислення полягає у встановленні об'єктивної істини.

Уміння критично мислити особливо важливо зараз, коли постійно в засобах масової інформації відбувається масована і витончена обробка суспільної свідомості, розгортаються підготовлені професіоналами широкомасштабні рекламні кампанії, в яких нас намагаються переконати не лише придбати "цей сир", але і обрати саме "цього кандидата" на посаду депутата, мера, Президента і т.п. Заплативши сьогодні за несмачний сир, ми вільні завтра його не купувати. Але, обравши на посаду Президента людину, від якої у значній мірі залежатиме наше життя в найближчі роки, ми не зможемо його завтра переобрати, та й, чесно кажучи, практично не в змозі контролювати його діяльність. Тому такий вибір повинен бути особливо ретельним і обґрунтованим.

Падіння моралі в суспільстві, що спостерігається останнім часом, призводить до стрімкого зростання дезінформації з метою використати інших людей у своїх егоїстичних цілях. Часто нам намагаються "підсунути" витончено упаковану неправду, що виглядає доволі правдоподібно. Отже, у наш час особливу актуальність набуває необхідність відрізнити істину від підробки, й постає проблема набуття навичок критичного мислення.

Критичне мислення – це здатність ставити нові запитання, випрацювати різноманітні аргументи, приймати незалежні та продумані рішення.

Критично мислячі люди задають собі такі запитання:

- ❖ У чому полягає проблема?
- ❖ До яких висновків дійшов автор щодо цієї проблеми?
- ❖ У чому полягають причини, що привели його до такого висновку?
 - *Будьте пильні щодо невідповідної аргументації (через жаль, страх, неправильну обробку статистичних даних та ін.), що може увести вас в оману.*
- ❖ Автор спирається на факти чи на погляди?

- *Факти можна перевірити.*
- *Погляди перевірити неможливо, вони можуть базуватися на голосливних твердженнях.*
- ❖ Автор виражає свої думки нейтрально чи емоційно?
 - *Критично мисляча людина стежить за манерою викладу, щоб побачити підґрунтя.*

Характеристики критично думаючих людей:

- чесні перед собою;
- відкидають підтасування;
- переборюють плутанину;
- задають питання;
- роблять свої висновки на очевидних фактах;
- слідкують за зв'язком між явищами;
- інтелектуально незалежні.

Дослідницькі навички, що використовуються в критичному мисленні:

- ***Спостерігати*** – бачити і помічати властивості об'єкта.
- ***Описувати*** – зазначати як об'єкт виглядає.
- ***Порівнювати*** – установлювати подібності й розбіжності між об'єктами; оцінювати що-небудь і порівнювати з іншими речами.
- ***Визначати*** – показувати чи доводити існування об'єкта; розпізнавати об'єкт як конкретну річ.
- ***Асоціювати*** – розумово установлювати зв'язок між об'єктами; з'єднувати об'єкти за принципом їхньої взаємодії.
- ***Узагальнювати*** – робити висновки на основі наявної інформації чи фактів.
- ***Прогнозувати*** – передбачати, що відбудеться в майбутньому; пророкувати що-небудь.
- ***Застосовувати*** – використовувати у відповідності; отримувати практичну користь від чого-небудь.

Роль критичного мислення полягає у тому, щоб протистояти вірі, що не піддається поясненню. Цей вид мислення проявляється у двох напрямках: 1) орієнтація на пошук правди; 2) розуміння різноманітності. Віра в абсолютизм і в ідеї, що не піддаються поясненню, є негативними показниками критичного мислення.

Критичне мислення також включає у себе оцінку самого розумового процесу – перебігу розмірковувань, що привели нас до висновків, або тих чинників, які ми врахували під час прийняття рішення. Критичне мислення передбачає свободу від психологічного захисту. Людині інколи дуже важко визнавати свої помилки і не тому, що не вистачає інтелектуальних здібностей, а тому, що спрацьовує психологічний захист. Така людина дуже часто схильна відкидати або викривляти інформацію, що не сумісна з її

уявленнями про себе або світ. Отже, нерозумна людина не та, що не помиляється, а та, що не хоче помічати та виправляти свої помилки.

Критичне мислення неможливо відділити від творчого. Як тільки-но ми починаємо аналізувати проблему, ми одразу будуємо гіпотези, шукаємо альтернативні способи розв'язання та ін. А все це є актами творчості. Отже, точніше буде називати той тип мислення, якому будемо вчитися, критичним творчим мисленням.

Розвивати критичне мислення ми будемо шляхом розв'язання проблемних задач з історії. Це дозволить нам краще усвідомлювати минуле і сучасне. Навички мислити критично дозволять стати відповідальними громадянами і свідомо обирати свою долю та впливати на неї. Саме вправи з історії дозволять свідомо і правильно обирати шляхи розвитку не лише власної долі, а й долі своєї країни та суспільства. Адже історія – це тисячолітній досвід багатьох поколінь.

Вправи, що пропонуються до розв'язання, вимагатимуть від вас відповідального ставлення до прийняття рішень. Необхідно буде не просто заявити про свою позицію щодо окресленої проблеми, а й довести та обґрунтувати її. Зважити усі "за" та "проти", передбачити наслідки прийнятих рішень. Для цього важливо буде розглянути проблему з різних точок зору, врахувати різні думки.

Внаслідок розв'язання проблемних завдань стане очевидним те, що недостатньо лише знати історичні факти, а дуже важливо уміти оцінювати їхнє значення для країни та світу. Робота над завданнями переконає вас у тому, що вкрай потрібно розуміти й приймати іншу точку зору за наявності переконливих аргументів, тобто бути толерантними. Суперечності в оцінках історичних подій обов'язково спонукають вас самостійно аналізувати історичну ситуацію й робити висновки, а також навчать прикладати здобуті узагальнення до сучасної суспільної ситуації, правильно та самостійно її аналізувати.

Працюючи над протилежними оцінками історичних подій та явищ, для вас стане зрозумілою неможливість укласти світ у прості чорно-білі кадри. Більше того, звичка до такого спрощеного чорно-білого світосприйняття породжує потребу покарати тих людей, що не поділяють ті ж самі спрощені висновки. Історія надає чимало прикладів цього як у давнині, так і у сучасності.

Отже, внаслідок виконаної роботи, ви зможете бачити відтінки явищ. Наприклад, зможете підтримувати цілі тих чи інших історичних осіб, проте бачити слабкість та недосконалість обраних методів. Ви навчитеся мислити парадоксами й бачити загальне та окреме у життєвих процесах і явищах. Неоднозначне ставлення до подій – ось що стане наслідком вашої праці. Ви завжди, оцінюючи історичну подію, зможете бачити оборотну сторону явища.

Не дивуйтесь, якщо ваші висновки можуть не поділяти ваші однокласники. Деякі висновки безпосередньо обумовлені цінностями та уподобаннями людини, що їх робить. Добре це чи погано? І добре, і погано.

Погано – якщо через власні упередження викривляється реальний стан речей. Добре – якщо міць людської думки спрямована на утвердження загальнолюдських цінностей.

У першому розділі ви познайомитеся із загальною стратегією розв'язання проблемних задач з історії. З другого розділу ви дізнаєтесь про методи та засоби розв'язання історичних задач. Цей розділ надасть вам допомогу в оволодінні інструментами історичного та критичного мислення: в ньому йтиметься про те, як здійснювати аналіз і порівняння, класифікацію та узагальнення, як аргументувати свої думки і багато інших правил і процедур критичного мислення.

Третій розділ познайомить вас із основними принципами і операціями людського мислення, що досліджуються формальною логікою. Тут ви опануєте закони логічного мислення і засвоїте вимоги до послідовного та доказового розмірковування. Останні розділи містять у собі ті проблемні задачі, які вимагатимуть від вас застосування тих принципів і правил, що ви засвоїли з попередніх розділів. Розв'язуючи задачі, при необхідності слід звертатися до правил і процедур знову і знову. Отже, починаємо...

Розділ 1. Загальна стратегія розв'язання проблемних задач з історії

Проблемна задача – це мета, яку треба досягти шляхом перетворення заданих умов. Задача містить у собі реальну або удавану суперечність, яка викликає пізнавальне утруднення. Проблемну задачу неможливо розв'язати лише пригадуванням готових знань, необхідно розмірковувати, шукати зв'язки та відносини, добирати докази.

Проблемна задача розв'язується, як правило, у такій послідовності:

1. з'ясовується, яка інформація потрібна для розв'язання проблеми і якою інформацією ви володієте;
2. розробляється план, щоб поступово, крок за кроком, поєднати наявну інформацію з невідомою, на цьому етапі використовуються такі правила:
 - (1) розділити проблему на частини;
 - (2) розв'язати більш прості проблеми, що відбивають деякі аспекти основної проблеми;
 - (3) використати графічні зображення, щоб представити проблему різними способами;
 - (4) розглянути окремі випадки, щоб "відчути" проблему;
3. виконати план дослідження поетапно;
4. здійснити огляд рішення і переконатися, що воно дійсно є розв'язанням даної проблеми та відповідає наявній інформації.

Працюючи з історичними проблемами, слід керуватися ustalеними правилами та методами дослідження історичної науки (методологією). Найважливіші вихідні правила дослідження називаються *принципами*. До

таких правил історичного пізнання слід віднести принципи *об'єктивності, історизму, соціального підходу та множинності підходів*.

Принцип об'єктивності передбачає обов'язково розгляд історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок дослідника, вимагає розглядати кожне явище в його різноманітності й суперечливості.

Принцип історизму передбачає вивчення будь-якого історичного явища з точки зору того, коли, де, внаслідок яких причин це явище виникло, яким воно було спочатку і яким чином розвивалося у зв'язку із зміною загальної обстановки і внутрішнього змісту, як змінювалась його роль, які оцінки йому давалися на тому чи іншому етапі, яким воно стало зараз, що можна сказати про перспективи його розвитку.

Соціальний підхід передбачає врахування певних соціальних і класових інтересів, всієї сукупності соціально-класових відносин.

Важливим є **принцип множинності підходів** до розглядання історичного процесу. Цей принцип передбачає розгляд історичного явища або процесу під різними кутами зору, із різних позицій.

Принципи історичного дослідження слугують дороговказами для істориків, щоб їхні висновки не хилилися на недостовірність. Проте одних принципів недостатньо для розв'язання історичної задачі, потрібні ще й методи дослідження. Необхідно правильно здійснити аналіз (виділити складові), зробити висновки (узагальнити), установити причини, висловити припущення та ін. Про це йтиметься у наступному розділі.

Розділ 2. Методи та засоби розв'язання історичних задач

Метод (з грецької – "шлях до чогось") – спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність. Методи – це ті інструменти, які дозволяють нам отримати відповідь на проблемну задачу. Так само, як тесляр за допомогою уміння користуватися рубанком та пилкою виготовляє двері, так й історики за допомогою уміння користуватися методами пізнання розв'язують історичні задачі.

Аналіз – практичне чи уявне розкладання досліджуваного об'єкта на характерні для нього складові елементи, виділення в ньому окремих сторін, вивчення кожного елемента чи сторони об'єкта окремо та як частини цілого. Наприклад, життя суспільства складається з: 1) політики (влада); 2) економіки (власність); 3) соціальних відносин (прошарки, класи, верстви); 4) духовного життя (культура). Якщо ми хочемо охарактеризувати життя будь-якого суспільства у будь-який час, нам потрібно з'ясувати відповіді на ці чотири питання.

Синтез – практичне чи уявне поєднання елементів (частин) чи властивостей (сторін) досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Синтез передбачає поєднання розрізнених частин у єдину цілісність. Повернемося до прикладу з характеристикою суспільства. Недостатньо дати відповіді на

чотири попередніх питання, необхідно всі прояви життя в чотирьох сферах поєднати в єдину характеристику.

Аналіз і синтез – основні розумові операції; похідними від них є **абстрагування** (спеціальна форма аналізу) і **узагальнення** (вища форма синтезу). Аналіз передбачає розчленування цілого на частини; перехід від конкретного до абстрактного; установлення зв'язку причин і наслідків. Аналіз і синтез – це дві сторони єдиного розумового процесу. Правильний аналіз будь-якого цілого завжди являє собою аналіз не лише частин, елементів, властивостей, але й їхніх зв'язків та відносин. Саме тому він призводить не до розпаду цілого, а до його перетворення. Це перетворення цілого, нове співвідношення виділених аналізом компонентів цілого і є синтез.

Правила виконання:

- розкласти об'єкт на складові частини;
- виділити окремі суттєві сторони об'єкта;
- вивчити кожну частину (сторону) окремо як елемент єдиного цілого;
- з'єднати частини об'єкта в єдине ціле.

Порівняння – це розумова операція, що полягає у встановленні ознак подібності та відмінності між предметами і явищами.

Порівняння піднімає наше мислення на більш високий щабель. Воно виявляє нові зв'язки, що дозволяє більш докладно і глибше вивчити предмет. Шляхом порівняння двох чи декількох понять можна розкрити через відоме поняття деяку невідому частину іншого поняття.

Зрозуміти предмет – це значить насамперед відрізнити його від інших і установити подібність із близькими йому предметами.

Правила виконання:

- порівнювати слід лише однорідні явища за порівнянними ознаками;
- за допомогою аналізу необхідно виділити суттєві ознаки і за ними скласти план порівняння;
- необхідно установити досить повну кількість ознак подібності й відмінності порівнюваних об'єктів;
- зазначити спільне;
- установити відмінності;
- зробити висновок про спільне та відмінне.

Наприклад, порівнювати ми можемо революції, промислові перевороти, війни та ін. Порівняння дають нам можливість побачити те, що повторюється в історії, і настановлюють на думку про те, чи не є така повторюваність закономірною. Порівняння – важливий метод дослідження, але обмежуватися лише ним неможна, обов'язково слід застосовувати й інші методи.

Класифікація – це розподіл сукупності предметів на групи відповідно до певної ознаки.

Правила виконання:

- в одній і тій самій класифікації необхідно застосовувати одну й ту саму підставу (ознака класифікації не повинна змінюватися у ході поділу);
- сума членів класифікації повинна дорівнювати об'єму поняття, що підлягає класифікації;
- члени класифікації мусять взаємно виключати один одного;
- розподіл на підкласи повинен бути безупинним, тобто необхідно брати найближчий підклас і не перескакувати на більш віддалений підклас.

Класифікації в історії використовуються скрізь, наприклад, в періодизації історичного процесу. В залежності від того, що є основою життя суспільства, історію людства поділяють на стадії: аграрного, індустріального та інформаційного суспільства. Інший приклад: капіталістичні монополії поділяються на види за ступенем концентрації виробництва (від мінімальної до максимальної): картелі, синдикати, трести, концерни.

Узагальнення (елементарна форма) – це **з'єднання подібних предметів** за випадковими, загальними для них ознаками (**генералізація**). Відповідно внаслідок такого узагальнення виникають житейські або емпіричні поняття; на більш високому рівні знаходиться таке узагальнення, коли людина поєднує предмети, що дійсно мають багато подібних ознак, як основних суттєвих, так і випадкових – унаслідок цього узагальнення виникають наукові теоретичні поняття.

Правила виконання:

- порівняти об'єкти та виділити спільні та відмінні риси;
- здійснити аналіз орієнтовної сукупності об'єктів та виділити суттєві та несуттєві ознаки; переглянути сукупність у разі необхідності;
- зробити класифікацію сукупності об'єктів на групи за суттєвими ознаками;
- об'єднати подібні об'єкти за суттєвими ознаками у єдину сукупність.

Узагальнення скорочує кількість інформації, замінює знання безлічі подібних випадків знанням одного принципу; воно дозволяє розглядати предмет чи явище не як суто ізольоване, а як таке, що представляє певний клас. Узагальнення, виражене формулою, дозволяє вирішувати серію однорідних задач, передбачає розв'язання ще не сформульованих задач. Відомі науці закони, принципи, правила та поняття – це узагальнення. Різноманітні взаємозв'язки й взаємовідносини загального й одиничного виявляються за допомогою узагальнень. Узагальнення розкриває сутність речей як закономірність їхнього розвитку, як те, що визначає їхній розвиток.

Це дозволяє установити необхідний зв'язок одиничних явищ усередині деякого цілого, отже, відкрити закономірності становлення цілого.

Узагальнення дають нам можливість ущільнити інформацію. Наприклад, знаючи основні ознаки поняття "аграрне суспільство" і той факт, що якесь плем'я в Африці живе в умовах аграрного суспільства, ми цілковито можемо передбачити основні риси їхнього життя.

Аргументація – це низка пов'язаних суджень, спрямованих на переконання слухачів (або читачів) в істинності висновку. Аргументація складається з таких частин:

- 1) висновок – думка, що підлягає доведенню (відповідає на запитання "що?");
- 2) посилка – це довід, що підтримує висновок (відповідає на запитання "чому?");
- 3) припущення – це твердження, що не підкріплено жодними доказами;
- 4) визначник – це обмеження, яке накладається на висновок (тобто істинність висновку за певних умов);
- 5) контраргумент – це доводи, що спростовують висновок.

Аргументація вважається переконливою, якщо витримані такі умови:

- посилки прийнятні (достовірні) та несуперечливі;
- посилки відповідають висновку та створюють для нього достатню підтримку;
- розглянуті та оцінені невисловлені компоненти та контраргументи, і виявилось, що вони не суперечать висновку.

У процесі розв'язання проблемних задач вам доведеться давати оцінку двом протилежним судженням. Так чи інакше, але вам необхідно буде робити свій висновок. А будь-який висновок має базуватися на доказах, тобто в його основі повинні бути факти. Слід пам'ятати, що недостатньо просто підшукати факти, що підтверджують вашу думку, треба обов'язково пересвідчитися, чи немає фактів, що спростовують вашу думку. Лише за таких умов ви зможете приймати кращі рішення.

До основних **методів історичного пізнання** відносяться: порівняльно-історичний метод; метод аналогій; статистичний метод (вибірковий, груповий та ін.); установлення причин за наслідками; визначення цілей людей і груп за їхніми діями і наслідками цих дій; визначення зародку за зрілими формами (історико-генетичний метод); метод зворотних висновків (визначення минулого за існуючими пережитками); узагальнення формул, тобто свідоцтв пам'яток звичаєвого і писаного права, анкет, що характеризують масовість того чи іншого явища; реконструкція цілого за його частиною; визначення рівня духовного життя за пам'ятками матеріальної культури; лінгвістичний метод. Наведемо правила застосування найважливіших методів історичного пізнання.

Правила застосування порівняльно-історичного методу:

- порівнюються лише однорідні явища та процеси;
- порівняння повинно здійснюватися за суттєвими ознаками (необхідно їх виділити та скласти план порівняння);
- слід враховувати принцип історизму під час порівняння, тобто зважати на епоху та умови, в яких відбувалися події;
- установити спільні риси;
- з'ясувати відмінності;
- пояснити причини спільних та відмінних рис;
- враховувати, що даний метод не дозволяє з'ясувати специфіку об'єкта та не розкриває динаміку історичного процесу.

Застосування порівняльно-історичного методу здійснюється у вигляді порівняльної таблиці.

Правила застосування системно-структурного методу:

- слід розглядати історичне явище або процес цілісно (включаючи зв'язки з іншими явищами та процесами);
- розглядати суспільне життя треба як систему (цілісну сукупність елементів реальності, взаємодія яких утворює нові інтегративні якості, які не притаманні кожному елементу окремо);
- необхідно виділити структуру системи (внутрішню організацію, що характеризує спосіб взаємодії елементів). Як правило, структура системи характеризує ступінь розвитку та проходить у своєму розвитку 3 етапи: початковий (незбалансована структура), розквіт або пік (максимальна ефективність) та занепад (дестабілізація структури, невиконання свого призначення);
- визначити функцію системи (призначення системи та взаємодію з іншими системами). Як правило, система спрямована на виконання певної соціальної функції і має властивість до самозбереження.

Правила застосування історико-генетичного методу:

- з'ясувати витоки певного явища або процесу шляхом аналізу причинно-наслідкових зв'язків;
- відтворити досліджуване явище або процес;
- розмірковувати слід від окремого до загального.

Оцінка історичних явищ – це з'ясування й обґрунтування значущості історичних подій, явищ та процесів. Оцінка історичних подій, явищ та процесів може здійснюватися у різних площинах у залежності від того, що нас цікавить у минулому.

Оцінювати історичні події можна за масштабами їх впливу у часі й просторі – це так звана *історична оцінка*. Якщо оцінка передбачає з'ясування корисного досвіду, що є актуальним на сьогодні, – це *політична оцінка*. *Моральна оцінка* передбачає визначення відповідності людських учинків моральним нормам. Як правило, моральна оцінка має вигляд

судження, що висловлює схвалення або засудження подій, явищ та процесів. При цьому слід враховувати відповідність оцінки сучасним моральним нормам та нормам того часу, що вивчається. Дуже часто це зовсім різні оцінки, оскільки моральні норми змінюються з часом.

Чим більш усебічна оцінка історичних подій, явищ та процесів, тим ширше та глибше наше розуміння минулого. Важливо, щоб оцінка була обґрунтована (див. правила переконливої аргументації).

Ретроальтернативістика – це побудова можливих альтернативних сценаріїв розвитку реальних подій у минулому.

Вправи з ретроальтернативістики повинні відповідати таким правилам:

- 1) віртуальні сценарії мають бути реальними (тобто вони не повинні бути фантастичними);
- 2) слід дотримуватися логічності (причинно-наслідкові зв'язки у побудові альтернативних версій мають бути несуперечливими);
- 3) необхідно дотримуватися критерію порівнянності (тобто порівнювати можна лише порівнянне);
- 4) розмірковувати слід відповідно до критерію оптимальності (тобто, які уроки на майбутнє можна винести з віртуальних припущень).

Використовуючи вправи з ретроальтернативістики, слід враховувати, що побудова альтернативних сценаріїв не є самоціллю, а виконує роль наочної демонстрації так званих уроків історії.

Не слід забувати, що історія відтворюється з джерел. Тому вкрай важливо уміти працювати з історичними джерелами (документами) та їх аналізувати. В цьому вам допоможе **алгоритм роботи з джерелом:**

1. Хто створив джерело? Який статус мала ця людина?
2. Про що розповідає нам джерело? Про що замовчує?
3. Коли було створено джерело? Які ідеї або характерні риси історичного періоду вплинули на нього?
4. З якою місцевістю пов'язана подія?
5. Чому дане джерело було створено? Чи мало специфічну мету?
6. Як дане джерело було створено? Які висновки можна зробити після порівняння його з іншими джерелами? Чи містяться в ньому “білі плями”?

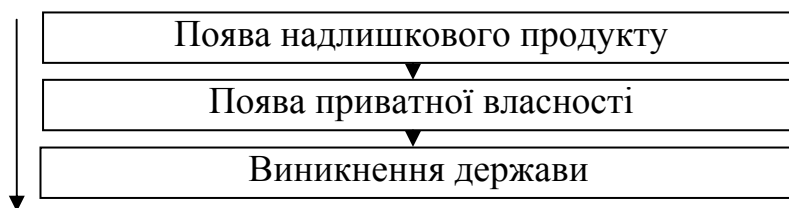
Працюючи з історичним документами у такому порядку, вам буде легко усвідомити, що:

- ❖ історія відтворюється за допомогою джерел;
- ❖ джерела можуть бути інтерпретовані по-різному;
- ❖ існує декілька точок зору на проблему, і це різноманіття обумовлене життєвим досвідом і позицією (цінностями) людей;
- ❖ джерела складаються з двох основних груп: первинні (написані або виготовлені сучасниками періоду, що розглядається), вторинні (написані або виготовлені багато часу по тому);
- ❖ джерела не є повними і доходять до нас здебільшого випадково;

❖ у документі можуть бути елементи упередженості, тому його слід спочатку оцінити на достовірність (порівняти з іншими джерелами).

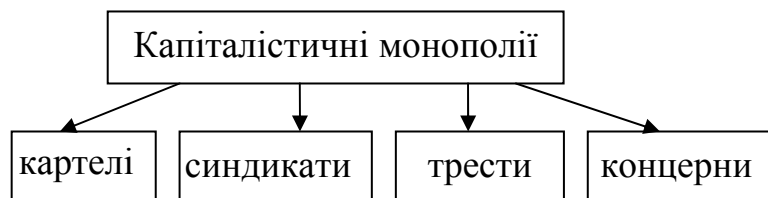
Засоби розв’язання проблемних задач – це ті допоміжні інструменти, що дозволяють упорядкувати, унаочнити та узагальнити історичну інформацію. До них відносяться графічні організатори інформації, таблиці та конспекти.

Графічні організатори інформації – це упорядкування текстової інформації у вигляді логічних схем. Інколи найкращим способом зрозуміти певну тему є представлення інформації у вигляді *лінійної послідовності* (див. мал. 1).

Мал. 1. Логічна схема "Виникнення держави".

Інформація, з якою доводиться мати справу, найчастіше більш складна, ніж прості лінійні ланцюжки. Альтернативним способом представлення інформації виступає зображення її у формі *ієрархії*, або *ієрархічного дерева* (див. мал. 2). У цьому випадку інформація упорядковується відповідно до правил класифікації.

Мал. 2. Логічна схема "Капіталістичні монополії" у вигляді ієрархічного дерева.

У роботі над протилежними оцінками історичних явищ та подій у нагоді може стати таблиця "Плюс-мінус-цікаво". У першій колонці такої таблиці записуються аргументи "за", у другій – "проти", а у третій – ті, що не можна точно ідентифікувати (див. табл. 1).

Таблиця 1. "Плюс-мінус-цікаво"

"+"	"-"	Цікаво

Упорядкуванню та осмисленню історичного матеріалу сприяє стратегія "**рамка цілі**", яка допомагає краще зрозуміти логіку історичного процесу. Відповідно до цієї стратегії у будь-якій історичній події або

процесі слід відшукати *мету, план, дію та результат*. Пояснюючи історичну подію, наприклад, війну або прийняття закону, слід висвітлити ці чотири етапи розвитку. *Мета* – це те, чого хочуть досягти головні особи або групи суспільства (наприклад, незалежність або експансія); *план* – це шлях досягнення мети (наприклад, напад або торгівля); *дія* – це фактична поведінка, обрана для здійснення плану; *результат* є наслідком дії, яка може призвести, а може і не призвести до досягнення мети. Застосування стратегії "рамка цілі" можна оформлювати у вигляді таблиці.

До **форм конспектування** відносяться: план, виписки, тези, анотація, резюме та конспект. Розв'язати проблемні завдання неможливо, якщо не ущільнити матеріал таким чином, щоб його легко було оглядати та комбінувати. В цьому допоможуть різні види записів.

План – це перелік основних думок у тексті. Може бути простим (коротким) або розгорнутим.

Виписки (цитати) являють собою такі уривки тексту, в яких містяться важливі думки, точні характеристики, яскраві висловлювання.

Тези – це скорочений виклад основних думок прочитаного твору. Тези мають стверджувальний характер, в них зосереджується найбільш важливі висновки та узагальнення.

Анотація – коротка характеристика змісту твору.

Резюме – коротка оцінка висновків автора твору.

Конспект – розширені тези, доповнені розмірковуваннями й доказами, а також думками та міркуваннями автора конспекту. Конспект містить виписки, а також факти, приклади, цифри та схеми.

Методи й засоби розв'язання проблемних задач, безумовно, є важливими інструментами мислення, проте не менш важливими для успішного розмірковування є закони та правила логіки. Саме дотримання правил логіки дозволяє робити правильні умовиводи.

Розділ 3. Правила логічного мислення та доказ

Логічне або правильне мислення – це мислення відповідно до законів логіки. Закони логіки об'єктивні й не залежать від волі людини, їх вивчає наука логіка. Основне завдання логіки – відрізнити правильні розмірковування від неправильних.

Судження – це речення (думка), в якому щось стверджується або заперечується. Наприклад: *"В 1914 р. почалася Перша світова війна"*.

Умовивід – це речення (думка), в якому на підставі одного або кількох суджень робиться висновок або виводиться наслідок. Висновок може бути зроблений на підставі порівняння, аналогії, індукції або дедукції.

Наприклад: *Людські втрати Німеччини у Першій світовій війні становили 2 037 тис. чоловік, Росія втратила 1 811 тис. чоловік. Висновок порівняння: Німеччина втратила на 226 тис. чоловік більше.*

Індукція – перехід від окремого до загального. Наприклад: *Німеччина, Франція, Італія, Польща – республіки. Всі вони європейські держави.* Умовивід за індукцією: *Всі європейські держави – республіки.* Про істинність індуктивного висновку можна говорити лише з певною мірою ймовірності. Дійсно, більшість європейських країн є республіками, проте є й монархії, зокрема, Англія, Бельгія та Іспанія. Таким чином, зроблене узагальнення є неправильним. Індукція, якщо вона не повна, дає нам лише ймовірне знання.

Дедукція – перехід від загального до окремого. Наприклад: *У всіх інформаційних суспільствах основою життя є інформація. США у XXI ст. – це інформаційне суспільство.* Умовивід за дедукцією: *Основою життя США XXI ст. є інформація.* Дедукція – це логічний перехід від однієї істини до іншої, в той час як індукція – це перехід від достовірного знання до імовірнісного.

Дедукція відіграє особливу роль в обґрунтуванні тверджень: якщо певне положення логічно витікає із уже установлених положень, тоді воно обґрунтовано й прийнятно так само, як і останні. Це суто логічний спосіб обґрунтування тверджень, що використовує чисте розмірковування й не вимагає звернення до спостереження, інтуїції та ін.

Підкреслюючи важливість дедукції у процесі обґрунтування, не варто відривати її від індукції та недооцінювати останню. Майже всі загальні положення, включаючи й наукові закони, є наслідком індуктивного узагальнення. І в цьому розумінні індукція є основою нашого знання. Сама по собі вона не гарантує його істинності та обґрунтованості. Проте, вона породжує припущення, пов'язує їх із досвідом і тим самим надає їм певну правдоподібність, більш-менш високий ступінь вірогідності. Досвід – це джерело та фундамент людського знання. Індукція, що відштовхується від досвіду, є необхідним засобом його узагальнення та систематизації.

Основні закони логіки

Закон – це постійний, суттєвий зв'язок між явищами.

1. Закон тотожності: будь-яке поняття й судження повинні бути тотожні до себе. Це означає, що кожна думка, яка приводиться в умовиводі, при повторенні повинна мати той самий постійний зміст.

Інше формулювання закону тотожності: *якщо висловлювання істинне, то воно істинне.* Наприклад, якщо терор – це залякування, то – це залякування. Дотримання тотожності думки протягом міркування – це закон мислення, який необхідно виконувати, щоб ваші думки були правильними.

2. Закон протиріччя: висловлювання і його заперечення не можуть бути одночасно істинними. Наприклад, неможливо, що світова війна йде і не йде. Інше формулювання закону протиріччя: *не можуть бути одночасно істинними дві протилежні думки про один й той самий*

предмет, узятий у той саме час і в тому самому відношенні. Або: ніяке висловлення не є одночасно істинним і помилковим.

Закон заперечує протиріччя, оголошує його помилкою і тим самим вимагає несуперечності – звідси інше поширене ім'я цього закону – **«закон несуперечності»**. Наприклад, твердження – "це суспільство тоталітарне" і "це суспільство демократичне" – не можуть бути одночасно істинними.

Логічні суперечності неприпустимі в науці. Проте це не означає, що вони там відсутні. Наукова теорія, навчальна дисципліна – це дуже складні системи тверджень. Тому далеко не завжди суперечність вдається знайти відносно швидко.

3. Закон виключеного третього: між суперечливими висловлюваннями немає нічого середнього, тобто третього висловлення (третього не дано), тобто: *із двох суперечливих висловлювань одне є істинним.* Наприклад, політична криза або є, або немає, репресії або є, або немає – інших варіантів не існує.

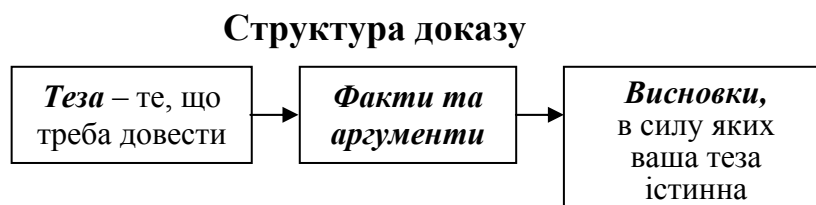
Проте, у міркуваннях часто зустрічаються не суперечливі судження, а протилежні – несумісні, котрі обидва входять у більш широку спільність. Наприклад: *Сьогодні Німеччина є демократичною державою, але у 30-40-х рр. ХХ ст. вона була тоталітарною державою.* Ці судження не суперечливі, а несумісні, тому що можуть мати місце обидва.

4. Закон достатньої підстави: усяка істинна думка повинна бути досить обґрунтованою, тобто підтвердженою фактами.

Закони логіки учать тому, як правильно за формою (структурою) побудувати міркування, доказ, щоб, застосовуючи логічні закони, зробити правильний висновок з істинних суджень.

Доказ – процедура встановлення істинності деякого твердження шляхом приведення інших тверджень, істинність яких уже відома і з яких за законами логіки випливає перше твердження.

У доказі розрізняються: *теза* – твердження, яке потрібно довести; *підстава* (аргументи) – ті положення, за допомогою яких доводиться теза; **логічний зв'язок** між аргументами й тезою. Доказ завжди передбачає наведення посилок, на які спирається теза, і тих логічних правил, за якими здійснюються перетворення тверджень у ході доказу (див. мал. 3).

Мал. 3. Структура доказу.

Приміром, потрібно довести тезу *"Усі трести отримують надприбуток"*. Підбираємо як аргументи твердження, що є істинними і з яких логічно випливає теза. Як такі твердження можна взяти, зокрема:

"Усі капіталістичні монополії контролюють ринок із метою отримання надприбутку" та "Усі трести є різновидом капіталістичних монополій".
Будуємо умовивід:

Усі капіталістичні монополії контролюють ринок із метою отримання надприбутку

Усі трести є різновидом капіталістичних монополій.

Висновок: Усі трести отримують надприбуток.

Цей умовивід правильний, посилки його істинні; виходить, умовивід доводить тезу.

Доказ – це правильний умовивід з істинними посилками. Логічну основу доказу (його схему) складають *логічні закони*.

Погодившись із певними твердженнями, ми змушені прийняти і ті твердження, котрі з них випливають, незалежно від того, подобаються вони нам чи ні, незалежно від того, чи вони сприяють нашим цілям чи перешкоджають їм. Припустивши одне, ми автоматично позбавляємо себе можливості стверджувати інше, не сумісне з уже допущеним (закон несуперечності).

Приклад: якщо ми переконані, що історія – це наука, то ми не можемо стверджувати, що історія непізнана.

Задача доказу – вичерпно утвердити обґрунтованість тези. Це означає, що зв'язок між аргументами й тезою повинен мати *дедуктивний характер*, тобто теза повинна бути окремим випадком аргументу.

Нерідко під поняттям "доказ" розуміють більш широкий зміст: під доказом мають на увазі будь-яку логічну процедуру, що включає як дедукцію, так й індуктивне міркування, посилення на зв'язок доказуваного положення з фактами, спостереженнями тощо. Розширене тлумачення доказу є звичайним у гуманітарних науках і в повсякденному житті. При цьому потрібно мати на увазі, що індуктивне узагальнення (перехід від окремих фактів до загальних висновків) дає не достовірне, а лише *ймовірне* знання.

Усі докази за своєю структурою поділяються на *прямі* та *непрямі*. Завдання прямого доказу полягає в тому, щоб знайти переконливі аргументи, з яких логічно випливає теза. *Приклад:* потрібно довести, що Запорозька Січ була республікою. З яких тверджень можна було б вивести цю тезу? Відзначаємо, що в Запорозькій Січі вищим органом влади була козацька рада, на якій вирішувалися всі найважливіші питання життя козацького товариства – вибори кошового отамана та січової старшини, оголошення війни та підписання мирних угод, встановлення дипломатичних відносин тощо. Центральним адміністративним органом був Кіш на чолі з кошовим отаманом, який здійснював безпосереднє управління Запорозькою Січчю. На Запорозькій Січі ніколи не було кріпацтва, а всі козаки вважалися рівними між собою. Виходить, на Запорозькій Січі існувала виборна влада та забезпечувались рівність, особисті та політичні права козаків.

Відомо, що республіка – це форма державного правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються, або формуються загальнонаціональними представницькими органами (парламентами), а громадяни мають особисті й політичні права. З цих положень виводимо, що Запорозька Січ відповідає всім ознакам республіки. Проте, слід врахувати, що при такому доказі допускається, що Запорозька Січ є державним утворенням, оскільки республікою може бути лише держава. Тезу про те, що Запорозька Січ є державним утворенням теж треба доводити так само, як і тезу про республіканську форму правління.

Приклад побічного доказу – це *доказ від протилежного*. Міркування здійснюється, так би мовити, манівцем: замість того щоб прямо відшукати аргументи для виведення з них доказуваного положення, формулюється заперечення цього положення – *антитеза*. Далі тим чи іншим способом доводиться неспроможність антитези. За законом виключеного третього, якщо одне із суперечливих тверджень помилково, тоді лише одне твердження повинно бути правильним. Антитеза – помилкова, виходить, що теза – вірна. Оскільки опосередкований доказ використовує заперечення доказуваного положення, він є, як говорять, *доказом від протилежного*.

Припустимо, потрібно побудувати непрямий доказ тривіальної тези: *"тоталітаризм не є демократією"*. Висувається антитеза: *"Тоталітаризм є демократією"*. Необхідно показати хибність цього твердження. З цією метою виводимо з нього наслідки. Якщо хоча б один з них виявиться помилковим, це буде означати, що і саме твердження, із якого виведений наслідок, також помилкове. Невірним є, зокрема, такий наслідок: *Тоталітаризм, оскільки він є демократією, забезпечує права й свободи громадян. Але тоталітаризм як такий не передбачає наявність прав і політичних свобод громадян*. Оскільки антитеза помилкова, вихідна теза повинна бути істинною.

Доказ методом неповної індукції. Припустимо: спостереження показують вам, що наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. у європейських країнах – Німеччині, Франції та Великій Британії – інформація стає основою життя суспільства. Ви робите висновок: у всіх європейських країнах наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. утвердилося інформаційне суспільство. Це – неповна індукція, оскільки знання про три країни були поширені на всі країни Європи. *Індуктивний умовивід, результатом якого є загальний висновок про клас предметів на підставі знання лише декількох предметів даного класу, називають неповною індукцією.*

Повна індукція. Якщо індуктивний умовивід робиться на основі знання про всі предмети розглянутої множини, то він набуває характеру необхідності, а не імовірності, як за неповної індукції.

Помилки в доказі

Помилки – навмисні чи ненавмисні – є доволі поширеним явищем. Найбільш типові з них:

- Помилкові (неправильні) аргументи, навмисне використання яких супроводжується висловлюваннями "як відомо", "цілком очевидно", "ніхто не стане заперечувати" і т.п.

Приклад: доведемо, що кожен новатор є консерватор. Новатор підтримує все нове; нове, як відомо, – це добре забуте старе; виходить, він підтримує всяке добре забуте старе; отже, він консерватор.

- Зачароване коло – доказ деякого положення за допомогою того ж положення, висловленого в дещо зміненій формі.

Приклад: для того, щоб демократія утвердилася в суспільстві, суспільству треба поділяти демократичні цінності, а для того, щоб суспільство поділяло демократичні цінності, необхідно, щоб люди жили в умовах демократії.

- Теза в ході доказу підміняється близькою за змістом.

Приклад: теза "людина повинна бути гуманною з усіма" замінюється на "потрібно бути гуманним із друзями".

Софізми. Софізм являє собою розмірковування, що видається правильним, але містить приховану логічну помилку. Софізми використовуються для додання істинності помилковому умовиводу. Широко відомий, наприклад, класичний софізм «Рогатий»:

Судження: Те, чого ви не загубили, ви маєте;

Ви не загубили роги;

Умовивід: Отже, ви рогаті.

Формально – це міркування правильне, а по суті – це софізм: за допомогою хитрощів "доведено", що "ви маєте роги", але у людини рогів немає. У софізмах використовуються багатозначність слів нашої мови, скорочення, підміна тези доказу, недотримання правил логічного висновку, прийняття помилкових посилок за істинні тощо.

Неважко помітити, що в софізмі "рогатий" обігрується двозначність висловлювання "те, що не загубив". Іноді воно означає "те, що мав і не загубив", а іноді просто "те, що не губив, незалежно від того, мав чи ні". У посилці "що ти не загубив, те маєш" висловлювання "те, що ти не загубив" повинно означати "те, що ти мав і не загубив", інакше ця посилка виявляється помилковою. Але в другій посилці це значення вже не проходить: висловлення "Роги – це те, що ти мав і не втратив" є помилковим.

Процес доказу повинен завершуватися перевіркою своїх розмірковувань. Для того, щоб доказ був бездоганим, слід випробувати свій умовивід контраргументами, що спростовують тезу, з'ясувати їхню ціну та вагу. Якщо тезу вдасться легко спростувати, значить ваша система доказу – помилкова.

Отже, тепер, коли ви озброєні принципами та методами історичного пізнання, стратегіями розв'язання задач та законами логіки, ми можемо приступати до розв'язання задач. При цьому слід пам'ятати, що кожна задача – унікальна, тому не варто намагатися розв'язувати її за готовим шаблоном. Буде корисно, якщо для кожної нової задачі ви спробуєте підібрати необхідні процедури й упорядкувати їх в єдину стратегію. Будьте пильні у доборі слів, якими ви будете оперувати. Вони можуть суттєво вплинути на хід вашої думки, тому слід ретельно слідкувати за власними емоціями та не дозволяти їм вас заплутати. Не забувайте про головне: слід мислити критично!

Розділ 4. Проблемні задачі – 10 клас

Всесвітня історія. Новітній період (1914–1939)

Тема 1. Перша світова війна (1914–1918)

Завдання 1.

Яка оцінка Першій світовій війні, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) "Перша світова війна – негативна подія, оскільки принесла багато страждань народам Європи"; 2) "Перша світова війна – позитивна подія, оскільки принесла свободу народам Європи". Свою відповідь обґрунтуйте, спираючись на правила переконливої аргументації, закони логіки та докази.

Тема 2. Облаштування повоєнного світу

Завдання № 1.

Використовуючи аналіз, порівняння та доведення, визначте свою позицію щодо тверджень: 1) "Версальсько-Вашингтонська система мирних договорів ліквідувала усі суперечності у післявоєнному світі"; 2) "Версальсько-Вашингтонська система мирних договорів заклала фундамент для розв'язання Другої світової війни". Свою відповідь обґрунтуйте, спираючись на правила переконливої аргументації, закони логіки, докази та методи історичного пізнання.

Тема 3. Західні демократії

Завдання № 1.

Яке твердження, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) "Велика депресія" (1929–1933) відіграла негативну роль, зруйнувавши економічні системи країн світу"; 2) "Велика депресія" (1929–1933) відіграла позитивну роль у розвитку економічних систем країн світу, сприявши впровадженню механізмів запобігання подібним кризам у майбутньому". Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 4. Тоталітарні та диктаторські режими

Завдання № 1.

Здійснивши аналіз, порівняння та узагальнення, з'ясуйте, чому одним країнам (наприклад, США, Великобританія та Франція) вдалося вийти з "Великої депресії", зберігши демократичні режими, в той час як інші країни (наприклад, Німеччина та Іспанія) з кризи вийшли шляхом утвердження тоталітарних та диктаторських режимів?

Завдання № 2.

Визначте, що є причиною, а що є наслідком: 1) ідеологічні лідери, їхній авторитет і впливовість формують соціальну базу суспільно-політичних рухів; 2) настрої та очікування певних соціальних верств породжують виникнення тих чи інших ідеологічних систем та суспільно-політичних рухів.

Завдання № 3.

Правильно чи помилково вважати, що "жовтнева революція 1917 р. у Росії започаткувала нову добу в історії людства". Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 5. Країни Центральної і Східної Європи

Завдання № 1.

Використовуючи правила здійснення логічних операцій, поміркуйте над таким запитанням: "Чому після невеличкого періоду демократизації після Першої світової війни майже в усіх країнах Центральної та Східної Європи установились авторитарні та тоталітарні режими?"

Тема 6. Країни Азії, Африки та Латинської Америки

Завдання № 1.

Використовуючи порівняльно-історичний метод, з'ясуйте, чим були зумовлені поразки або успіхи та особливості національно-визвольних рухів у країнах Азії, Африки та Латинської Америки.

Тема 7. Розвиток культури

Завдання № 1.

Використовуючи методи історичного пізнання та правила оцінки, поміркуйте над запитанням: "Який вплив здійснив технічний прогрес на політичне, економічне і соціальне життя людства?" Висновки обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Використовуючи принципи та методи історичного пізнання, поміркуйте над запитаннями: "Що уможливило появу масової культури? Які позитивні та негативні наслідки мало виникнення масової культури?" Висновки обґрунтуйте, спираючись на привила переконливої аргументації та оцінки історичних явищ.

Тема 8. Міжнародні відносини

Завдання № 1.

Використовуючи принципи та методи історичного пізнання, поміркуйте над запитанням: "Чому Ліга Націй не змогла запобігти насуванню Другої світової війни?" Висновки обґрунтуйте, спираючись на правила переконливої аргументації та доказу.

Новітня історія України (1914–1939)

Тема 1. Україна в Першій світовій війні

Завдання № 1.

Використовуючи аналіз, порівняння та узагальнення, з'ясуйте, які зміни відбулися у суспільно-економічному житті у ході Першої світової війни. Яку оцінку можна дати цим змінам? Свою відповідь обґрунтуйте, спираючись на правила переконливої аргументації та оцінки історичних явищ.

Тема 2. Українська революція

Завдання № 1.

Доведіть або спростуйте тезу, що події 1917–1919 рр. в Україні є дійсно Українською революцією.

Завдання № 2.

Яке із тверджень, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) "Українська національна революція початку ХХ ст. зазнала поразки із-за внутрішніх чинників (помилкова політика українських урядів 1917–1919 рр. та ін.)"; 2) "Українська національна революція початку ХХ ст. зазнала поразки із-за зовнішніх чинників (вороже оточення та ін.)"? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 3.

Використовуючи правила ретроальтернативістики, побудуйте альтернативні сценарії розгортання подій за часів Центральної Ради, зокрема, з'ясуйте, за яких умов Центральній Раді вдалося б утримати владу.

Тема 3. Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918–1920)

Завдання № 1.

Яка оцінка Гетьманату П. Скоропадського, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) "Гетьманат П. Скоропадського – це витвір найконструктивніших верств українського суспільства, справжнє творення української державності"; 2) "Гетьманат П. Скоропадського – переворот, здійснений німцями, "реставрована монархія", диктатура русофільського забарвлення". Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Використовуючи принципи та методи історичного пізнання, поміркуйте над запитанням: "Чи правомірно вважати Директорію УНР спадкоємницею Центральної Ради?" Свою відповідь обґрунтуйте відповідно до правил переконливої аргументації та оцінки історичних явищ.

Завдання № 3.

Поміркуйте над запитанням: "Чи можна віднести махновщину до національного руху?" Свою відповідь обґрунтуйте відповідно до правил аргументації та доказу.

Тема 4. Українська РСР в умовах нової економічної політики (1921–1928)

Завдання № 1.

Одні історики вважають політику "воєнного комунізму" тимчасовою політикою більшовиків, викликаною виключно труднощами воєнного часу; інші – вбачають у ній насамперед форсовану реалізацію більшовицької тоталітарної моделі устрою суспільства. Яка оцінка, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Здійснивши аналіз перебігу історичних подій, з'ясуйте: згорання непу – це сталінська примха чи закономірне явище в умовах розбудови соціалізму? Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 5. Радянська модернізація України (1929–1938)

Завдання № 1.

Чим можна пояснити той факт, що під час світової економічної кризи в радянській Україні були наявні ознаки економічного зростання?

Завдання № 2.

Доведіть, що голодомор 1932–1933 рр. є геноцидом проти українського народу. Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 3.

Яке із тверджень, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) форсовану індустріалізацію можливо було здійснити у рамках непу і без суцільної колективізації; 2) форсовану індустріалізацію неможливо було здійснити у рамках непу, а лише шляхом проведення суцільної колективізації. Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 6. Західноукраїнські землі в 1921–1938 рр.

Завдання № 1.

Складіть порівняльну таблицю життя українців у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини за сферами життя: політика, економіка, соціальна сфера та культура. На основі аналізу таблиці зробіть висновки про те, у складі якої держави українці знаходились у більш сприятливому становищі.

Розділ 5. Проблемні задачі – 11 клас

Всесвітня історія (1939–2006)

Тема 1. Друга світова війна (1939–1945)

Завдання № 1.

Використовуючи правила ретроальтернативістики, поміркуйте, як розгорталися б події Другої світової війни, якби Гітлеру не вдалося укласти пакт Молотова-Ріббентропа?

Завдання № 2.

Використовуючи правила доказу та переконливої аргументації, дайте відповідь на запитання: "Правильно чи помилково вважати, що Друга світова війна докорінно змінила співвідношення сил у світі та знесла тоталітарні режими в Європі?" Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 2. США і Канада

Завдання № 1.

Правильно чи помилково вважати, що США у 90-х роках ХХ ст. вступили у третю стадію розвитку цивілізації – інформаційну, тим самим перетворившись на інформаційне суспільство? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Спираючись на принципи та методи історичного пізнання, визначте об'єктивні та суб'єктивні (штучно створені) причини підйому сепаратизму у Канаді.

Тема 3. Країни Західної Європи

Завдання № 1.

Яка оцінка "Плану Маршалла" (план відбудови післявоєнної Європи за допомогою асигнувань і позик США) найбільше відповідає дійсності: 1) "План Маршалла" був абсолютно збитковий проект для США, оскільки уряд майже безоплатно надав допомогу близько 17 млрд. доларів"; 2) "План Маршалла" був економічно виправданим проектом, оскільки США перетворили Європу у вигідного торговельного партнера". Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Використовуючи правила ретроальтернативістики, поміркуйте, як би могли розгортатися історичні події, якби США не здійснили план Маршалла.

Тема 4. СРСР. Відновлені та нові незалежні держави

Завдання № 1.

Яка оцінка розпаду СРСР найбільше відповідає дійсності: 1) розпад СРСР – це закономірна подія, оскільки імперії рано чи пізно розпадаються; 2) розпад СРСР – це випадкова подія, що сталася внаслідок непомірних амбіцій політичних лідерів радянських республік. Свою відповідь обґрунтуйте відповідно до правил переконливої аргументації та доказу.

Завдання № 2.

Використовуючи системно-структурний метод, поміркуюте над проблемою: реформи Горбачова мали на меті зміцнити СРСР, а в реальності призвели до цілковито протилежного результату. Чому сталося не так, як гадалося? Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 5. Країни Центральної та Східної Європи

Завдання № 1.

Наприкінці ХХ ст. змагання між "соціалістичним табором" та "капіталістичним світом" завершилося поразкою комуністичних режимів. Аргументовано поясніть, чому відбулася поразка "соціалістичного табору", та що дозволило перемогти "капіталістичному світові"?

Завдання № 2.

Революції 1989 р. у країнах Східної Європи відрізнялися своїм перебігом. Проаналізувавши історичні події, поясніть, чим були зумовлені ці розбіжності.

Тема 6. Країни Азії, Африки та Латинської Америки

Завдання № 1.

Більшість країн Азії, Африки та Латинської Америки відносять до країн "третього світу", тобто таких, що розвиваються, і подекуди залишились традиційними суспільствами. Проте деякі країни цих континентів у ХХ ст. здійснили економічний та культурний ривок та суттєво покращили життєвий рівень населення. Поясніть, чому деяким країнам удалося досягти значних успіхів у своєму розвитку, а іншим – ні? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Дві найпотужніші соціалістичні країни – СРСР і Китай – наприкінці ХХ ст. стали на шлях реформування. Реформи в СРСР призвели до економічної та політичної кризи і врешті-решт до розвалу країни. Реформи у Китаї мали наслідком зростання економічного потенціалу та стрімкий розвиток країни. Чому Китайським комуністам удалося утримати владу та забезпечити економічне зростання, а комуністам СРСР – ні? Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 7. Міжнародні відносини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Завдання № 1.

Яка оцінка євроінтеграційних процесів, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) "Розширення ЄС – це засіб підвищення стандартів життя в усіх європейських країнах"; 2) "Розширення ЄС – це загроза зниженню стандартів життя у західноєвропейських країнах". Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Яка оцінка НТР, на вашу думку, найбільше відповідає справжньому стану речей: 1) "НТР – універсальний засіб, що дозволяє вилікувати соціальні хвороби людства"; 2) "НТР – шлях до самовинищення людиною самої себе". Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 8. Культура країн зарубіжного світу у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Завдання № 1.

Використавши системно-структурний метод, з'ясуйте: у чому полягають сильні та слабкі сторони глобалізації? Спираючись на наявні тенденції, змоделюйте віддалені наслідки процесу глобалізації на найближчі 30–50 років.

Новітня історія України (1939 – кінець 90-х років)

Тема 1. Україна під час Другої світової війни (1939–1945)

Завдання № 1.

Чи погоджуєтесь ви із твердженням, що трагедія українського народу у роки Другої світової війни полягала у поділі між двома ворогуючими арміями: Червоною Армією та Українською повстанською армією? Чому це відбулося? Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 2. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х років

Завдання № 1.

У чому полягають сильні та слабкі сторони політики післявоєнного відновлення України (1945 – початок 1953 р.). Чи можливо було досягти кращих результатів? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

Правильно чи помилково вважати голод 1946-1947 рр. геноцидом проти українського народу? Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 3. Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.)

Завдання № 1.

Яка теза, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) "Хрущовська відлига" оптимізувала життя в Україні в усіх сферах – в економіці, в політиці, в соціальній сфері, в культурі; 2) "Хрущовська відлига" внесла хаос, дезорганізацію та дестабілізацію в українське суспільство та негативно відбилася на економіці, політиці, соціальній сфері та культурі. Свою відповідь обґрунтуйте історичними фактами.

Тема 4. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років)

Завдання № 1.

Існують різні оцінки стану України в 60-х – 80-х роках ХХ ст. Керівництво радянської України вважало, що досягнуто високого життєвого рівня населення. Сучасні українські історики вважають, що цей період можна назвати "системною кризою". Спираючись на методи історичного пізнання, проаналізуйте стан українського суспільства (політика, економіка, соціальна сфера та культура) і дайте власну оцінку процесам того часу. Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 5. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України

Завдання № 1.

Чим можна пояснити той факт, що на референдумі 17 березня 1991 р. 70,5 % українців висловились за збереження СРСР, а на референдумі 1 грудня 1991 р. 90,32 % українців висловились за незалежність України? Свою відповідь обґрунтуйте.

Завдання № 2.

В 1991 р. в Україні діяльність комуністичної партії була заборонена, так само вчинили інші новостворені незалежні держави. Деякі представники громадськості вважали, що комуністична ідеологія повинна бути заборонена так само, як і фашистська. Які підстави мали громадські діячі вважати комуністів настільки небезпечними? Чи погоджуєтесь ви з їхніми вимогами? Свою відповідь обґрунтуйте.

Тема 6. Україна в умовах незалежності

Завдання № 1.

Україна, Польща, Литва, Латвія та Естонія майже одночасно стали на шлях розбудови власної держави та реформування економічної системи. Але сьогодні Україна значно відстає від цих країн за темпами економічного та соціального розвитку. У чому полягають причини відставання України? Що необхідно зробити для прискорення розвитку України?

Післямова

Попрацювавши з цією книгою, ви набули того досвіду, що допоможе вам краще мислити. Необхідно постійно слідкувати, які слова й образи ми використовуємо, бо від цього залежить те, як ми думаємо. Не забувайте про логіку. Принципи, методи та стратегії, яким ви навчились, можна використовувати протягом усього життя. Але при цьому пам'ятайте про головне: слід мислити критично!

Важливо помічати проблеми, що лишаються непоміченими іншими, підтримувати висновки, що спираються на вагомі докази, і наполегливо працювати. Буде корисно, якщо під час знайомства з новою задачею ви спробуєте відібрати необхідні процедури і звести їх до єдиної стратегії. Працюйте над своїм мисленням, пам'ятайте, що кожна задача унікальна, тому не слід, добре не обміркувавши стратегію, кидатися з готовим шаблоном до розв'язання.

Мистецтво правильно мислити передбачає не лише логічну послідовність, але й багато іншого. І передусім прагнення до істини, інтелектуальну чесність, творчість і сміливість, критичність і самокритичність розуму, його незаспокійливість, вміння спертися на попередній досвід, вислухати й прийняти іншу сторону, якщо вона права, здатність аргументовано відстоювати свої власні переконання та ін.

Працюйте над своїм мисленням, прагніть до самовдосконалення. Від цього залежить ваше майбутнє.

Список рекомендованої літератури

1. Айзенк Г., Кэмин Л. Природа интеллекта – битва за разум. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 352 с.
2. Айзенк Г., Айзенк М. Исследования человеческой психики. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.
3. Андерсон Дж. Когнитивная психология. – 5-е изд.– СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
4. Барлас Т. Психология 4 уоч. – М.: Эксмо, 2004. – 288 с.
5. Бестужев-Лада И. В. Философия истории на школьном уроке // Преподавание истории в школе. – 2001. – № 7. – С. 38-47.
6. Боно Э. Латеральное мышление: Пер. с англ. – Минск: ООО "Попурри", 2005. – 384 с.
7. Боно Э. 6 пар обуви образа действия: Пер. с англ. – Минск: ООО "Попурри", 2003. – 208 с.
8. Боно Э. Шесть шляп мышления. – СПб.: Питер Паблишинг, 1997. – 256 с.
9. Бьюзен Т. 10 способов как стать гением: Пер. с англ. А. Прокопчук. – М.: ООО "Издательство АСТ; ООО "Издательство Астрель", 2002. – 253 с.
10. Геймон Д., Брэгдон А. Игры, в которые играет мозг. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2005. – 352 с.
11. Двек К.С. Новая психология успеха. Думай и побеждай: Пер. с англ. Т. Лучко. – Харьков: Книжный Клуб "Клуб Семейного Досуга", 2007. – 352 с.
12. Дёрнер Д. Логика неудачи. – М.: Смысл, 1997. – 243 с.
13. Джонстон Д. Психология. – Пер. с англ. Л. М. Птицына. – М.: ООО "Издательство АСТ"; ООО "Издательство Астрель", 2003. – 495 с.
14. Жариков Е. С., Крушельницкий Е. Л. Для тебя и о тебе: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
15. Ивин А. А. Искусство правильно мыслить: Кн. для учащихся ст. классов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 240 с.
16. Кэрролл Л. Приключения Алисы в Стране Чудес. Сквозь Зеркало и что там увидела Алиса, или Алиса в Зазеркалье: Пер. с англ. Н. Демуровой. – М.: Правда, 1982. – 320 с.

17. Лазукова Н. Н., Кузин Д. В. Учимся приобретать и осмыслять знания. – СПб.: ООО "КОРОНА принт", 1999. – 96 с.
18. Максвелл Дж. Дорога от успеха к успеху: Пер с англ. – Минск: "Попурри", 2007. – 288 с.
19. Надлер Дж., Хибино Ш. Мышление прорыва: Пер. с англ. – Минск: ООО "Попурри", 1999. – 496 с.
20. Непряхин Н.Ю. Гни свою линию: Приемы эффективной коммуникации. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 138 с.
21. Пекеліс В. Д. Як знайти себе: Пер. з рос. – К.: Веселка, 1991. – 270 с.
22. Поспелов Н. Н., Поспелов И. Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. – М.: Педагогика, 1989. – 152 с.
23. Рей Д. Законы успеха: Эффективные техники привлечения богатства, здоровья, любви, счастья: Пер. с англ. – М.: ООО Издательство "София", 2007. – 192 с.
24. Селевко Г. К., Маркова Н. Н., Левина О. Г. Научи себя учиться. – М.: Народное образование, 2001. – 192 с.
25. Такман Б. В. Педагогическая психология: от теории к практике: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2002. – 572 с.
26. Томан І. Мистецтво говорити: Пер. з чес. – 2-е вид. – К.: Політвидав України, 1989. – 293 с.
27. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
28. Хилл Н. Законы успеха. Волшебная лестница к процветанию. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 188 с.
29. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія. – К.: Наукова думка, 2000. – 190 с.
30. Чалдини Р. Психология влияния. – СПб.: Питер, 2000. – 272 с.
31. Штернберг Р. Дж. Интеллект, приносящий успех: Пер. с англ. – Минск: Попурри, 2000. – 368 с.
32. Эпштейн С., Бродский А. Вы мудрее, чем вы думаете: Пер. с англ. – Минск: ООО "Попурри", 2000. – 384 с.

Навчально-методичне видання

ТЕРНО Сергій Олександрович

ПРОБЛЕМНІ ЗАДАЧІ З ІСТОРІЇ ДЛЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

(дидактичний посібник для учнів 10–11 класів)

*Схвалено Міністерством освіти і науки України для
використання у навчально-виховному процесі*

Віддруковано з оригінал-макету автора.

Підписано до друку 25.08.2008 р. Формат 60x84/16.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 2. Обл.-вид. арк. 2.

Папір офсетний. Наклад 500 прим.

Видавництво «Просвіта»

69063, Україна, Запоріжжя, вул. Горького, 38

тел. (0612) 213-81-60

Свідоцтво серія ДК № 417 від 12.04.2001 р.